

Az arecayái felkelés

Fegyveres guaraní a határnál

Jelen tanulmány egy olyan indián felkelés történetét állítja középpontba, amely a 17. század közepe táján, a mai Paraguay területén zajlott.¹ Célunk azonban a fentiek elbeszélésén túlmutat, a felkelés elemzésével ugyanis a térségben lévő határvidék jellemzői is bemutatásra kerülnek, méghozzá úgy, hogy a vizsgálat fókuszába a jezsuita redukciókban felállított, az eseményekben aktívan részt vevő guaraní indián milíciákat helyezzük. Ezek a guaraní indiánokból álló katonai egységek többek között más indiánok támadásaival szemben védelmezték a városokat (Asunción, Villarrica és Corrientes), erődök építésében segítettek, és támadásokat, rajtaütéseket hajtottak végre a *hitetlenek* kezén lévő területeken.

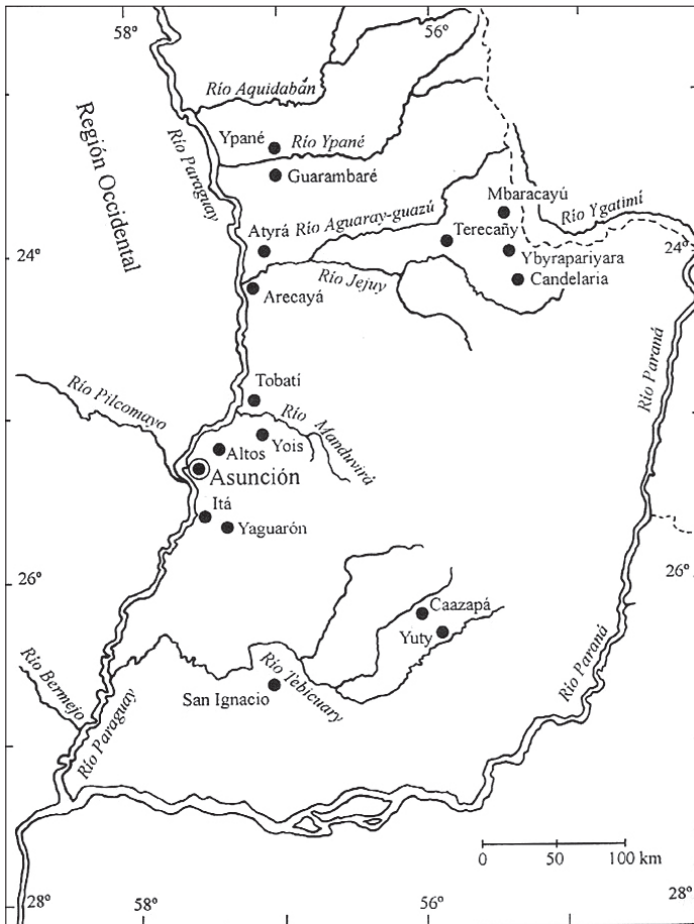
Ahhoz, hogy megértsük a tárgyalt indián felkelés jelentőségét és következményeit, először fel kell tárnunk Arecayá lakóinak az 1660. évi megmozdulás előtti történetét, azokat a nehézségeket, amelyek sújtották őket, illetve rá kell világítani az eseményeket alakító különböző személyek – a kormányzó, a jezsuiták, a guaraní kacíkák (az őslakos csoportok vezetői), az encomiendák² indiánjai és az ellenséges indiánok – szerepére. Megítélésünk szerint a guaraní ellenállással kapcsolatban fennmaradt források, amelyek alapvetően a sevillai Indiák Levéltárának anyagában találhatóak, széles körű elemzése lehetővé teszi, hogy megértsük az itt húzódó határvidék sajátosságait és a guaraní katonai egységek tevékenységét.

Arecayá indián lakossága a 17. század közepén

Asunción városát indián telepek széles sávja övezte, ezek létrehozását elsősorban az indokolta, hogy kézi munkaerőt biztosítsanak a nagyvárosban folyó különböző gazdasági és politikai tevékenységekhez. A Jejuy és az Ypané folyók környékén, Asuncióntól északra négy indián település jött létre: San Pedro de Ypané, Todos los

1 Eredeti megjelenése: Svriz Wucherer, Pedro Miguel Omar: La Rebelión de Arecayá (1660): guaraníes armados en la frontera. In: *Anales del XXXIII encuentro de geohistoria regional*. Ed.: Conte, Ricardo Omar et al. Formosa, Facultad de Humanidades – Universidad Nacional de Formosa, 2013. 263–282.

2 Azok az eredetileg királyi földek, amelyeket a telepesek használatba kaptak indiánokkal együtt. Ellenszolgáltatásként a telepesnek gondoskodnia kellett az indiánok megtérítéséről és katolikus neveléséről. 1503-ban a rendszert királyi rendelet is jóváhagyta.

1. térkép.
Encomienda falvak
Paraguayban
1651-ben

Santos de Guarambaré, San Francisco de Atyrá és Nuestra Señora de la Limpia Concepción de Arecayá (1. térkép).³ Ezek közül is érdeklődésünk középpontjában az 1630 körül alapított Arecayá falu áll, amelynek lakói sok viszontagságon mentek keresztül, és alapvetően rossz hírnevük egyes állítások szerint abból fakadt, hogy szünet nélkül „szövetkeznek a hitetlenekkel”.⁴ Mindazonáltal a spanyol hatóságok számára az itteni redukció mindig is kiemelten fontos területnek számított, mivel a Jejuy folyó partján helyezkedett el, több mint 200 kilométerre Asuncióntól és „egyike volt a Mbaracayú felől jövő tutajok kötelező kikötőhelyének”.⁵

A bennszülöttek ellenőrzése és „betanított” munkaerőként való birtoklása kulcsfontosságú tényezőnek tekinthető ezen a területen, többek között a maté-kereskedelem miatt is.⁶ Az északon fekvő Itá, Ypané, Guarambaré és Arecayá falvak-

3 Forrás: Kleinpenning, 2003. vol. 1. 616.

4 Aguirre, 2003. 369.

5 Kleinpenning, 2003. vol. 1. 290.

6 A korszak matékereskedelméről bővebben: Garavaglia, 1983.

ból bizonyos időközönként 25 fős csoportokat vittek el biztosítandó a matékereskedelemben szükséges munkaerőt, míg más, missziós telepek, mint Caazapá és Yuty rendelkeztek saját, vadon termő matéültetvényekkel.⁷

Arecayá és a többi északi falu lakóinak imént vázolt helyzete érthetővé teszi, hogy a kormányzók és a főkapitányok Asunciónból vagy Villa Rica del Espiritu Santóból személyes látogatások alkalmával miért keresték fel e régiót, és miért fáradtak azon, hogy a területet pacifikálják és érintetlenül hagyják azokat a gazdasági haszonnal járó kiváltságokat, amelyekre korábban már szert tettek. A látogatásaik kapcsán fennmaradt források vizsgálata értékes információkkal szolgál a guaraní tanulmányozásához.

Garabito de León időszaka, avagy az arecayái lakosság viszontagságai

Andrés Garabito de León bírói tisztséget töltött be a charcasi ítélőszék tagjaként, és 1649 vége felé érkezett Paraguayba, hogy a szóban forgó tartomány ideiglenes kormányzói tisztségét betöltse. Elsődleges feladatának tekintette a paraguayi püspök, Bernardino de Cárdenas testvér és a Jézus Társaság között frissen fellángolt ellentétek elsimítását. Ezzel párhuzamosan, 1651 tájától folyamatos hangsúlyt fektetett a tartományban fekvő indián falvak és települések felkeresésére, személyesen azonban csak néhány esetben sikerült látogatása.⁸ A vizitációkat legtöbbször Villa de Talavera alkormányzójára, Juan de Ibarra Velascóra bízta, így például Arecayá felkeresését is 1651. március 10-én.⁹ Ennek a látogatásnak köszönhetően tudjuk, hogy az akkor fennálló encomiendákból tíz létezett,¹⁰ valamint ismerjük a faluban élő adófizető indiánok (*tributario*),¹¹ a nők és a gyerekek számát. Hangsúlyoznunk kell, hogy szintén szám szerint tüntették fel a látogatás alkalmával a távol lévőköt és a szökött indiánokat. E tanulmányban – terjedelmi okokból kifolyólag – nem vállalkozhatunk ennek az igen gazdag forrásanyagnak a részletes elemzésére. Csak azokat a tényezőket emeljük ki, amelyek információ-

7 Susnik, 1979–1980. 220.

8 A paraguayi provincia 1651. évi látogatásáról szóló iratok ma a Bolíviai Nemzeti Könyvtár és Levéltárban (Sucre) találhatóak. Egyetlen rövid tanulmány szól a paraguayi látogatásról: Garavaglia, 1983. 177–185. Különböző munkáiban María Laura Salinas kimerítő elemzést ad a Río de la Plata-i térség északkeleti részének látogatásáról. Corrientesre lásd: Salinas, 2008, 2010a. Paraguayjal kapcsolatban: Salinas, 2010b.

9 Lásd: Salinas, 2010b.

10 Ezek az encomiendák a következő személyekhez tartoztak: Atanasio de Sosa, Miguel de Arévalo, Juan de García, Francisco de Vega, Antonio Rodríguez, Melchor de San Miguel, Juan Ávalos, Francisco de Espíndola, Luis de Molina és Pablo Gómez.

11 Így nevezik azokat a 18–50 év közötti bennszülött férfiakat, akik személyes szolgálattal rótták le az adót az encomenderónak. Kivételt képeztek a betegek, akik alkalmatlanok voltak a munkára, a törzsfőnökök és elsőszülött fiaik, valamint azok az indiánok, akik a kórusban énekeltek. Hasonlóan felmentést kaptak az 50 évnél idősebb férfiak, akik mint „tartalékok” vagy „nyugalmozottak” kifejezés alatt szerepelnek a forrásanyagban. A nők sem tartoztak adóval, azonban számos esetben ott találjuk őket az encomendero szolgálatában, fontak vagy egyéb házimunkát végeztek. Salinas, 2008. 25–26.

val szolgálnak arra vonatkozóan, hogy milyen nehéz helyzetben voltak a falu lakói ekkortájt. Ezt mutatják a táblázatban a távol lévő indiánok számát és távollétük okát jelző adatok is (1. táblázat).¹²

1. táblázat. 1651-ben a látogatás alatt távol lévő indiánok Arecayában

Okok	Férfiak (+15)	Nők (+15)	Férfiak (-15)	Nők (-15)	Összesen
A matéültetvényen dolgozók	11	-	1	-	12
Az encomendero házában tartózkodók	8	4	2	1	15
Másik encomendero birtokába kerültek	12	10	5	-	27
Papi birtokba kerültek	-	-	1	-	1
Szökés miatt áthelyezettek (a többséget Talaverába)	5	6	4	2	17
A hegyekben tartózkodók	2	1	1	-	4
Másféle munkát végzők (pl. halászat)	-	-	1	-	1
Egyéb	-	2	2	2	6
Másik redukcióban tartózkodók (pl. Tobatí)	1	-	-	-	1
Nem és kor szerinti összesítés	39	23	17	5	84 távol lévő indián*

* Ez az a szám, amit a forrásul szolgáló látogatás adatai alapján megállapíthatunk. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azonban, hogy ez az adat több mint 104 távol lévő és szökött bennszülöttre egészül ki, de a forrás pontatlanságai nem teszik lehetővé részletezésüket. Az egyik törzsfőnök megemlíti, hogy: „Több mint 20 személy van sok éve távol Paraguayban, az encomenderójuk (Atanasio de Molina) házában, és hogy el akar menni, hogy beszéljen az *oidorral*, hogy engedje őket visszatérni. A nevéket nem adja meg, mert már nem emlékszik rájuk.” Ezenkívül egy Antonio Rodríguez encomiendájához tartozó indián házaspár azt mondja, hogy „voltak gyermekeik Fernando Díaz őrmester birtokában, a szétosztottak között”. Lásd: ABNB EC 1651.10. fol. 40v és fol. 43. Egyik adat sem szolgál a távollét idejére, a távol lévő indiánok nemére vagy számára vonatkozó információval, de a bennszülöttek távolmaradásának okát világosan megadják: az encomenderók házában szolgálnak. Ez volt az egyik fő nehézség, amivel ezen indián falu lakosságának szembe kellett néznie.

Ezeknek a számoknak a segítségével pontosabb képet kapunk arról, miért nem voltak jelen a hiányzó falubeliek a látogatás időpontjában. Az esetek többségében egy encomendero kezében voltak: akár az encomienda birtokosa (15), akár egy másik encomendero (27) kezében. Ideszámolhatjuk azokat a falubeli indiánokat is, akiket egy közelmúltbeli szökési kísérlet miatt helyeztek át máshová (17), és akik szintén különböző területek encomenderóinak a birtokába kerültek.

A látogatás ezen a ponton, az áthelyezettek kapcsán, bár nem nevezi meg, de utal a falu bennszülöttjei által 1651-ben kirobbantott felkelésre. Ennek következményeként Fernando de Zorrilla del Valle, az akkori tábornomester (*maestre de*

12 Saját táblázat. Forrás: ABNB EC 1651.10.

campo) többségüket szétesztotta Villa de Talavera birtokosai között, továbbá a felkelést a vezetői felakasztásával büntette.¹³

Az 1651-ben tett vizitnek nagy jelentőséget tulajdoníthatunk, mert ezen időszakból maradt ránk a felkelést követő első mennyiségi és minőségi összeírás, amely rögzíti a helybeliek panaszait is és nagy vonalakban képet ad aktuális helyzetükről. Mintegy 59 bennszülött, vagyis az 1. táblázat szerint, a látogatás időpontjában távol lévők 70,2%-a azért nem tartózkodott a faluban, mert valahol a tartományban az *encomienda* számára végzett szolgálatokat, legtöbbször mint valódi „*originario*”, és nem mint „*mitario*”.¹⁴ Ez a százalék még magasabb (104 távol lévő esetén 75,9%), ha hozzávesszük azt a 20 személyt, akiknek bár nem ismerjük a nemét és az életkorát, de azt tudjuk róluk, hogy a forrásanyag szerint egy *encomendero* (Atanasio de Molina) birtokában voltak. Ezekkel összehasonlítva azt látjuk, hogy igen csekély volt a hegyekbe menekültek (4,7%), vagy valamely papnál lévők (1,2%), esetleg egy másik indián faluban tartózkodók (1,2%) aránya. Azt is mondhatjuk, azoknak a száma is alacsony volt (összehasonlítva az előbb említett *encomendero* szolgálatában állókkal), akik éppen a matéültvényeken dolgoztak (14,3%).¹⁵ Ez utóbbi érték azt is mutatja – legalábbis ezekben az években –, hogy az arecayái indiánok exporttevékenységében nem a matékereskedelem játszotta a legnagyobb szerepet. Láthatjuk, hogy a vizsgált felkelést megelőző években ez az indián település az indiánokat sújtó folyamatos áthelyezések miatt egy erősen megzúzott falu képét mutatja. A bennszülötteknek el kellett hagyniuk a falvaikat, sok család szétesett, másoknak családotul kellett áttelepülniük új vidékekre, sőt az *encomenderók* sokszor gyerekeket vittek el, hogy a házuknál dolgoztassák őket.

Az arecayáiak építette erőd

Az egyik fontos esemény, amelyben az Asunciónhoz közeli indián telepek lakói részt vettek, a városhoz közeli erődítmény építése volt, melyet a védelem fokozására emeltek a határ menti ellenséges erőkkel szemben. Meg kell jegyeznünk, hogy

13 Nem bocsátkozunk ennek a korábbi eseménynek a részletezésébe, de ez a kemény büntetés kétségtelenül közrejátszott abban, hogy az indiánok tíz évvel később újabb felkeléssel próbálkoztak.

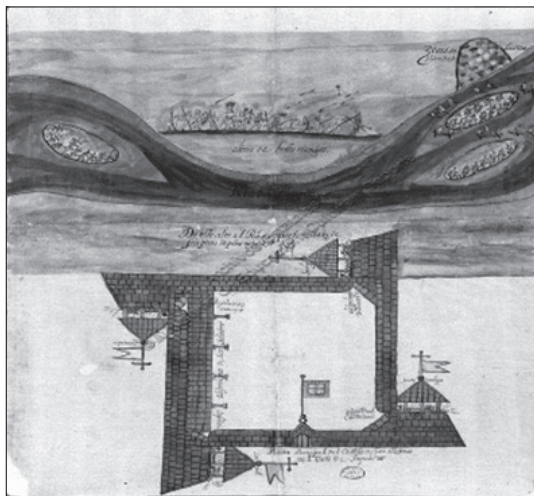
14 Tudni kell, hogy Paraguayban máshol, például Tucumánban, az úgynevezett „*yanacóná*”-k az „*originario*” nevet kapták. Ők a gazdaság területén vagy az *encomenderók* házában éltek és egy életen át szolgálták őket, gyakorlatilag hasonló helyzetben voltak, mint a rabszolgák. A különbség a „*mitario*”-khoz képest az, hogy azok faluban éltek és évente csak két hónap (ennyi munkaidőt neveztek „*mitá*”-nak, innen származik a nevük) szolgálatot teljesítettek az *encomenderónál* (legalábbis elvben). Abban is különböztek az „*originario*”-któl, hogy a rendelkezés szerint 50 évesen visszavonulhattak, vagyis nem kellett tovább szolgálniuk az *encomenderót* (az 1618. évi alfarói szabályzat szerint). A Gastón Doucet által Tucumánra vonatkoztatott és a Salinas által Paraguay, Corrientes és Santa Fe esetében alkalmazott osztályozás alapján világosan látszik, hogy az Arecayától távol lévő személyek tulajdonképpen az *encomienda* falvak szétesztott „*yanacóná*”-i. Salinas, 2010b. 3.

15 Jelen munkában nincs lehetőség arra, hogy a két százalékérték jelentős különbségeiben elmélyedjünk, de úgy véljük, hogy a különbség egyik oka az lehet, hogy mivel az indiánok nemrégiben egy felkelés résztvevői voltak, ezért a spanyolok azt szerették volna, hogy a matétermesztő „*mita*” más bennszülöttektől érkezzen, ne tőlük – legalábbis 1651 márciusa táján, amint azt a látogatás is mutatja.

amikor Paraguay esetében erődítményekről beszélünk, nem az európai módra, kőből készült sáncfalakra gondolunk, hanem egy szegényes, tábori hadjárat idején alkalmazott, palánkokból és sáncárokból álló, egyetlen település védelmét szolgáló erődítményrendszerre.¹⁶ Ahogy Ramón Gutiérrez írja, Paraguayban szigorúan véve „kétféle védelem létezik, a különítmény, más néven a településhez rendelt őrség, illetve az erődítménnyel megerősített település”.¹⁷

Amikor Alonso Sarmiento de Figueroa lett Paraguay kormányzója, szembeülnie kellett a tartományát a Gran Charco felőli határ menti indiánok támadásai jelentette állandó fenyegetéssel. Ezért elhatározta, hogy két intézkedést fogantató: egyrészt a térség védelmére erődöt építtet, másrészt felméréndő a tartomány valós viszonyait felkeresi az indiánokat.

Az erődítménynek a tapuai San Ildefonso vár nevet adták, a forrásokban azonban San Ildefonso vagy tapuai várként is előfordul (1. kép). Építése 1659 végén kezdődött, és az Indiák Levéltárában található egy 1660. február 20-ra datált ábrázolás az erődről, a következő címmel: „San Ildefonso várának alaprajza, ami Tapua környékén, a Paraguay folyó partján fekszik Asuncióntól két mérföldre, és amelyet Alonso Sarmiento Figueroa kormányzó parancsára építettek, hogy feltartóztassa a guaikurú és payaguá indiánokat.”¹⁸ A forrás jól mutatja, miként tájékoztatták a spanyol koronát a gyarmatokon folyó efféle eseményekről. Az ábrázolásmód ellenére tudjuk, hogy ez a „vár” nem kőből, hanem agyagból és fából épült. Mindazonáltal

1. kép.
A tapuai San Ildefonso vár ábrázolása

16 Tapéban és Itatínban sok 17. században alapított jezsuita falu erődítve volt, hogy ellenálljanak azoknak az emberrabló akcióknak, amelyek az elhurcolt indiánok rabszolgaságba adására irányultak (*las malocas paulistas*). San Ignacio de Ipaumbucúban volt egy fallal körülvett árok, San Pablo de Iniaiban egy palánk, Loretóban pedig egy kerítés. Aguirre rámutatott, hogy Santiago és Santa María de Fe települések, amikor 1661-ben kivándoroltak, hasonló megoldást választottak. Ezek a kidolgozatlan, kezdetleges védelmi rendszerek nem voltak képesek megvédeni a falvakat a lerombolástól. Gutiérrez, 1978. 29–30.

17 Gutiérrez, 1978. 29.

18 Indiák Levéltára (Archivo General de Indias, Sevilla), Térképgyűjtemény, Buenos Aires, 225. A hivatkozott ábrát a Spanyol Állami Levéltárak honlapján (*Portal de Archivos Españoles*) lehet megtekinteni.

a képi forrás sejteti az erőd lehetséges alapstruktúráját, illetve a benne található építményeket, így a szentekről (Szent Ferenc, Szent Domonkos, Szent Jakab és Szent Ignác) elnevezett négy tornyocskát, a kápolnát, a „kasztíliai”¹⁹ és a kormányzó részére fenntartott szálláshelyeket, egy nagyobb épületet a katonák számára, továbbá felfedezhető még egy raktárhelyiség is, ahol a katonai felszereléseket őrizték. Mivel ezek a létesítmények lebomló anyagokból épültek, és nem ismerjük valódi formájukat, illetve térbeli elrendezésüket, a fennmaradt ábrázolások még nagyobb értéket képviselnek számunkra. Az építkezés kétségkívül tovább súlyosbította az arecayái indiánok amúgy is kiszolgáltatott helyzetét. Eddig is nehezítette életüket az állandó elhurcoltatás – akár azért vitték el őket, hogy a matéültetvényeken dolgozzanak (ahogy láttuk, ekkortájt kisebb számban), akár azért, hogy az encomenderójuk házában szolgáljanak –, ezentúl azonban arra is kényszeríthették őket, hogy a szóban forgó erőd építkezési munkálataiban részt vegyenek. Az építkezés irányítását a kormányzó a saját kezébe vette, ennek érdekében elhatározta, hogy felkeresi a térség indián falvait, számba veszi azokat és felosztja köztük a különböző feladatokat. Nem számolt azonban azzal, hogy látogatása milyen reakciót vált ki az arecayái bennszülöttek körében.

Az indiánok fellázadnak

A fentiekben vázlatosan bemutatott előzmények ismeretében elérkezett az idő, hogy elmélyüljünk az 1660. évi arecayái felkelésnek nevezett esemény részleteiben. 1965-ben mára már klasszikussá váló művében Eladio Velázquez röviden elemezte a megmozdulást.²⁰ Nyitva hagyott azonban néhány olyan kérdést a konfliktussal kapcsolatban, melyeket érdemes új nézőpontok alapján ismét megvizsgálni. Kezdjük az események lehető legrészletesebb bemutatásával.

1660 októberében Alonso Sarmiento de Figueroa kormányzó általános körútra indult, hogy összeírja a provincia északi és északkeleti részén élő indiánokat. Az ellene kirobbant lázadás egyik forrásából tudjuk, hogy kíséretében ott tartózkodott a káplánja, a licenciátus, Alonso de Arce, az írnok, Alonso Fernández Ruano, valamint Pedro de Gamarra y Mendoza tábornok parancsnoksága alatt mintegy 30 katona és helybeli birtokos, akiknek többsége encomiendákkal rendelkezett az útvonal mentén fekvő falvakban. Évekkel később maga a kormányzó vallotta be: azonkívül, hogy folytatni szeretne volna elődei „szokását”, azért vállalkozott a körútra, mert *„a provincia helybeli encomenderói folyamatosan könyörögtek neki, hogy látogasson el ezekbe a falvakba és orvosolja azt a sok kárt, amit az összes, mita alá vetett helyen, de leginkább Arecayában elsenvedtek”*.²¹ Azt is hozzáteszi

19 „Sargentos mayores y castellanos”: ez azoknak a rangja, akiknek valamely erőd vagy fegyház volt a gondjaira bízva, és akiket a gyarmati forrásokban egyszerűen csak „kasztíliaiak”-nak neveztek. Velázquez, 1977. 36.

20 Lásd: Velázquez, 1965. Egyéb Paraguay gyarmati történetével foglalkozó művek is megemlítik röviden az 1660. évi arecayái felkelés eseményeit, többek között Aguirre, 2003; Garavaglia, 1983; Susnik, 1992.

21 Confesión del Señor Don Alonso Sarmiento de Figueroa. Asunción, 1665. február 6. AGI, Escribanía de Cámara de Justicia (a továbbiakban: ECJ), 882. fol. 49v.

azonban, hogy nem az összes encomendero kísérte el, holott ez kötelességük lett volna. A legvalószínűbb tehát, hogy az encomenderók támogatásának elmaradása elsősorban a fenyegető veszélyeknek tudható be, másrészt pedig annak, hogy előnyben részesítették az Asuncióhoz közelebb fekvő földjeik érdekeit, a guaykurúk és a payaguák támadásai, illetve a redukciós bennszülöttek szökései pedig akadályozták volna az ott folyó munkákat.

Az 1660. október 12-i arecayái látogatás alkalmával tolmácként Gonzalo de Rodas kapitány közvetített, aki ragaszkodott hozzá, hogy az indiánok a jövőben teljesítsék az encomenderókat megillető juttatásokat. Szentanúk elbeszélései szerint a kormányzó „megbocsátotta” a bennszülötteknek, hogy addig nem teljesítették maradéktalanul előírt kötelezettségeiket. Ezt követően a tolmács megkérdezte tőlük, hogy kívánnak-e panasszal élni az encomenderóik tanúsította bánásmódot illetően, amire azok nemmel feleltek. A látogatás nehézkesen haladt előre, mivel az indiánok nyugtalanok voltak és „felajzott íjakkal” jelentek meg. Sarmiento de Figueroa azonkívül, hogy „megbocsátotta” az indiánoknak, hogy a jelen lévő encomenderók panasza szerint nem teljesítették a mitarióra vonatkozó kötelességüket, valószínűleg semmi mást nem tett annak érdekében, hogy elejét vegye az esetleges zúgolódásnak, ami bármilyen jellegű, a nyugtalan indiánokra kirótt „büntetés” vagy egyéb „teher” esetén kirobbant volna. Kétségtelenül közrejátszott a későbbi lázadás eseményeiben az is, hogy a bennszülöttek nyugtalansága ellenére a kormányzó meggondolatlan lépésre szánta el magát: leváltotta corregidori²² tisztségéből az igazságszolgáltatásért és közigazgatásért addig felelős Rodrigo Yaguariaguayt, és Mateo Ñambayút nevezte ki helyére.

Gonzalo de Rodas kapitány írja le 1665. január 27-i vallomásában, hogy milyen megfontolások vezérelték a kormányzót a corregidor eltávolításában: *„A szóban forgó kormányzó azt mondta ennek a tanúnak (...) hogy mondja meg a szóban forgó don Rodrigónak, hogy egyáltalán nem azért veszi el tőle a botot, mert bármiféle büntetést követett volna el, vagy ennek a gyanúja felmerült volna, hanem csak az okból, mert már koros és kiöregedett a szolgálatból, és hogy mindenekelőtt nagyon hálás neki, amiért olyan jól végezte a dolgát, és hogy a továbbiakban is nagy figyelmességgel lesz iránta, és megtesz javára mindent, amit tud (...) aztán a szóban forgó kormányzó azt mondta ennek a tanúnak, hogy mondja meg az új corregidornak, don Mateónak, hogy azt a botot Őfelsége nevében adja át neki, hogy igazsággal kormányozza az indiánokat, megbüntetve azokat, akik bünt követnek el, mert ugyanazt a bírói jogkört ruházza rá a faluban, amivel ő is rendelkezik a kormányzóságban, hogy az indiánokat békében tartsa és betartassa az encomenderókat megillető mitákat az írásban is átadott jegyzék alapján.”²³*

E magyarázattal szemben, amely a hatalomváltást Rodrigo kacika élemedett korával indokolja, más tanúk beszámolóí arra utalnak, hogy a kacika és a kormányzó között már a látogatás kezdetekor érezhető volt bizonyos ellentét. Diego de Yegros kapitány megemlítette, hogy miután a kormányzó elrendelte, hogy érke-

22 A király által kinevezett igazságszolgáltatási és közigazgatási hivatalnok.

23 Testimonio del cap. Gonzalo de Rodas. Asunción, 1665. január 27. AGI ECJ 882. fol. 33v–34.

zésekor a falu minden indiánja gyűljön össze, „látta, hogy kiadott parancsa ellenére néhányan hiányoznak (...) leszidta a *corregidor* indiánt és megparancsolta neki, hogy délutánra kivétel nélkül mindenki legyen ott, hogy igazságot szolgáltatson nekik, és mivel délután még többen hiányoztak, a kormányzó a *corregidor* szemére vetette a dolgot, és engedetlensége miatt dühösen megütötte őt a vezérbotja élével, ekkor néhány indián, több mint harminc, eltávozott és felajzották íjait, ami nagyban növelte a jelen lévő spanyolok gyanakvását.”²⁴

A hatalomváltás ténye, valamint a Rodrigo kacika tekintélyén esett csorba valószínűleg elvetette a viszály magját a településen, de legalábbis növelte az indiánok ellenérzését, akik közül jó néhányan a spanyolok által folyamatosan elszenvedett alávetettség miatt csak a kedvező alkalmat várták a lázadásra. A megfelelő alkalom pedig nem késett sokáig.

A kormányzó látogatása végén több mint 160 családot szakított ki Arecayából.²⁵ Eddig még nem bukkant fel olyan forrásanyag, amely pontosítaná, hogy hány bennszülöttről volt szó konkrétan, és csak elég kevés olyat ismerünk, amely részletezné az 1651. évi látogatás előtti adófizető indiánok, nők, gyerekek és távollévők számát.

Arecayából Alonso Sarmiento de Figueroa kormányzó és kísérete az északra fekvő Atyrá, Ypané és Guarambaré falvak irányába folytatta útját, majd október 28-án újból visszatértek Arecayába, hogy onnan Villa Rica del Espíritu Santo és környéke felé vegyék az irányt. Az útvizonyok miatt elengedhetetlen volt a visszatérés Arecayába, hiszen ez volt az egyetlen biztonságos útvonal a montarake, guaykurú és payaguá indiánok jelentette állandó veszély miatt.

A Sarmiento de Figueroa elleni megmozdulás néhány szemtanúja azt állítja, hogy már ekkor érzékelhető volt bizonyos előjele a lázadásnak. Francisco Sánchez de Cabrera kapitány, első szavazattal rendelkező rendes bíróról így számolt be: „A vizit során, miután már 2-3 helyen voltak, kezdtek arra gyanakodni, hogy az indiánok felkelést szítanak, ezért kénytelenek voltak lerövidíteni az útjukat, és közben a kormányzó magával hozott néhány mita indiánt a város (Asunción) számára.”²⁶

Amikor újból Arecayába értek, a falu bejáratánál tíz Villa Rica-i spanyollal találkoztak, akik azért jöttek, hogy figyelmeztessék őket, bennszülött arecayáiak vannak a hegyekben, és már a fegyvereiket készítik egy lehetséges felkeléshez.²⁷ A kormányzó

24 Testimonio del cap. Diego de Yegros. Asunción, 1665. január 19. AGI ECJ 882. fol. 17. Kevésbé részletes Don Ambrosio Taupi vallomása, de ő is megemlíti, hogy a kormányzó megütötte Rodrigo kacikát. Testimonio de Don Ambrosio Taupi. Asunción, 1665. február 4. AGI ECJ 882. fol. 47.

25 Asunción cabildójának 1660. december 31-én kelt, királyhoz írt levele jó fényben igyekszik feltüntetni Sarmiento de Figueroa kormányzót. Valószínűleg ezért írja, hogy 160 családról van szó. Carta del cabildo de Asunción. 1660. december 31. AGI Charcas, 33. fol. 1v. Ezzel szemben a bírósági eljárás során arról beszélnek, hogy ez a kormányzó Asunciónba érve összesen 178 onnan származó családot osztott szét. AGI ECJ 882. fol. 11.

26 Testimonio del capitán Francisco Sánchez de Cabrera. 1665. január 19. AGI ECJ 882. fol. 16.

27 Ez a tíz Villa Ricából jövő spanyol végül a kormányzóval maradt, és megélte a felkelést. Így a negyven spanyol, akikre a források hivatkoznak, kiegészült velük, mivel saját szavai szerint Asunciónból mintegy harminc férfi kísérete el a kormányzót. Confesión del Señor Don Alonso Sarmiento de Figueroa. Asunción, 1665. február 6. AGI ECJ 882. fol. 49v.

figyelman kívül hagyta a figyelmeztetést, és a faluban szállt meg éjszakára, azt tervezve, hogy majd másnap folytatja útját. Miként azt maga a kormányzó meséli: „*Aznap este alkonyatkor a faluból madár- és állathangutánzásokat, furulyaszót és az indiánok egyéb hangszereit lehetett hallani, ami az ő szokásaik szerint háborúra utal.*”²⁸

Ebben a helyzetben a corregidorért küldetett, aki, amikor a zajok okáról kérdezték, azt felelte: „*Semmi rendkívüli nincs benne, csak azért csinálják, hogy az ellenségeiket, a payaguá indiánokat ébren tartsák, és nem másért.*”²⁹ A magyarázat ellenére azon az éjszakán a kormányzóval együtt érkezett spanyolok – egy Almada névre hallgató férfi kivételével, aki úgy döntött, hogy inkább a fogadóban marad és a felkelők kezétől hal meg³⁰ – a corregidor házába gyűltek, és felfegyverkezve, ébren virrasztottak. Végül hajnali háromkor a bennszülöttek támadásba léptek, és felgyújtották a házat, ahol a spanyolok tartózkodtak. A meglepett hispánok a falu temploma felé menekültek. A szemtanúk leírása szerint a bennszülöttek első támadása alkalmával a spanyolok közül négyen meghaltak és huszonketten megsebesültek. A kormányzó parancsára lebontották a templom tetejét, nehogy azt is felgyújtásák, és kinyitották a lőréseket, hogy onnan tudjanak lőni az indiánokra.

A rendelkezésünkre álló források a spanyoloknak az indiánok kegyetlenkedéseivel szemben tanúsított hősiei tetteit tárják eléink. Amit bizonyosan állíthatunk ezek alapján az az, hogy a felkelésben nemcsak Arecayá lakói vettek részt (akiknek egyszer sem adják meg a pontos számát), hanem a közeli falvak indiánjai is, ami még nagyobb bizonytalanságot, pontatlanságot okoz a fellázadt bennszülöttek létszámát illetően, de a beszámoló források 800 és 1000 indián közé teszik a zendülők létszámát.

A lázadó indiánok vallomásaiból kitűnik, hogy a felkelésben, legalábbis az első akcióban Ypanéból, Gaurambaréből és Itából jött indiánok is részt vettek.³¹ A későbbi beszámolók is megemlítik, hogy az elvileg „baráti”, a spanyolok kíséretében lévő indiánok összejátszottak a felkelőkkel, beleértve az őket kísérő – a spanyoloknál született és nevelkedett – apródokat és rabszolgákat is. Ambrosio Taupi, a felkelés idején Arecayában élő bennszülött elbeszélése szerint a lázadáshoz azok az Ypané, Guarambaré és Atyrá falvaiból származó mitariók is csatlakoztak, „*akiket a szóban forgó kormányzó vitt magával, hogy az encomenderóik szolgálatában leróják kötelességüket.*”³² Jól látható a bennszülött munkaerő kormányzattal szembeni elkeseredettsége, ha alkalmuk nyílt a lázadásra, nem késlekedtek azt kihasználni.

A felkelőkről a szomszédos Villa Rica-i encomendero, Pascual de Oviedo vallomása számol be legrészletesebben: „*Ez a tanú mindenfelől felismerni vélt indiánokat a Candelaria redukcióból, (...) és úgyszintén Yutyból is jöttek a hegyeken át titokban, hogy csatlakozzanak a bandához, és ott volt például Santiago Atyrából, Marcos Tobatiból és Gabriel Chesu Yaguarónból (...) és néhányukat látta ez a tanú*

28 Cabeza de Proceso para averiguar el alzamiento de los indios de Arecayá y castigo de culpables. AGI ECJ 882. fol. 1.

29 Testimonio del Ayudante Cristóbal Hernández. Asunción, 1665. január 26. AGI ECJ 882. fol. 29v.

30 Uo.

31 A lázadó indiánok vallomásai. Cabeza de Proceso para averiguar el alzamiento de los indios de Arecayá y castigo de culpables. AGI ECJ 882. f. 28v.

32 Testimonio de Don Ambrosio Taupi. Asunción, 1665. február 4. AGI ECJ 882. fol. 47.

álhajzattal, hogy ne ismerjék fel őket, például Francisco Sapi de la Candelaria Pedro Sánchez encomiendájáról – Diego Saiv, Juan Cardoso Logroñóból. És egy másik Gabriel, Juan Domínguez kapitányéból, és az összes indián az említett redukcióból és a spanyolok apródjai a faluból és a városból anélkül, hogy egy hívő is felismerte volna őket, egy mesztic Juan de Encinas birtokáról, egy fekete don Esteban de Figueroától és egy mulatt, a licenciátus káplánjától, Alonso de Arcétól...³³

A leírás nagyon gazdag, és nemcsak a részt vevő falvakról szolgál részletes információval (jóval többről, mint a tanúk többsége), hanem név szerint azokról az indiánokról is, akiket személyesen felismert. Azt is leírja, hogy néhány indián az éj leple alatt csatlakozott, vagy álöltözetet öltött, hogy ne ismerjék fel. Egyértelmű, hogy az indiánok különféle módszereket alkalmaztak annak érdekében, hogy úgy vegyenek részt a felkelésben, hogy ne egykönnyen legyenek azonosíthatók. Összegezve azt mondhatjuk, hogy mindezek a források rámutatnak arra a bizonytalanságra és ingatag helyzetre, amely ezen években a térségben uralkodott, és amely magában a *baráti indián* és *ellenséges indián* terminusokban is tetten érhető.

A guaraní milíciák

Úgy tűnik, hogy vagy a megbánás miatt, vagy azon felismerés kapcsán, miszerint lehetetlen kivívni a végső győzelmet a spanyolokkal szemben, saját érdekeit szem előtt tartva „Atyrá falu népe *corregidorukkal együtt (sic!) elmenekült, és Lucas Quessa³⁴ atyához, valamint papjukhoz, a licenciátus Juan Núñez Vacához szaladtak, hogy értesítsék őket arról, milyen helyzetbe kerültek a spanyolok*”.³⁵ Az atyrái indiánok figyelmeztetése – amelyről a kacika fenti utalásán kívül más, spanyol beszámólót nem ismerünk – tette lehetővé, hogy a közeli jezsuita redukciókból, valamint Atyrából és Guarambaréból fegyveres indiánok jöjjenek. Ezek a két utóbbi faluból érkező indiánok, akik kezdetben csatlakoztak a lázadáshoz, később magukra hagyták a felkelőket és átálltak a spanyolok oldalára. Ez a bennszülött stratégia egy másik világos megnyilvánulása volt, miszerint gyakran az érdeküknek megfelelően és a lehetőségekhez mérten rövid időn belül *barátból ellenséggé* lettek és fordítva. Számos esetben tudunk olyan bennszülöttekről, akik ingadoztak az egyik és a másik oldal között. Chilében az indián segédhaderők gyakran megvárták a csata kimenetelét, hogy végül a győztes fél mellé álljanak.³⁶ A spanyol szemtanúk és Sarmiento de Figueroa kormányzó vallomása szerint a bennszülött csapatok üldözőbe vet-

33 Testimonio de Pascual de Oviedo. Villa Rica, 1665. január 30. AGI ECJ 882. fol. 139v.

34 Lucas Quessa atya 1609-ben született Sassariiban, Szardínia szigetén, és ott is lépett be a Jézus Társaságba 1629. május 24-én. Első fogadalmait 1631. május 25-én tette le, és valószínűleg 1637 táján szentelték pappá. Három évvel később (1640. november 28-án) érkezett a paraguayi jezsuita provinciába, majd később az asuncióni (Paraguay) iskolában működött, utána a közeli guaraní redukciókba ment. Negyedik fogadalmát 1649. április 18-án tette le Encarnaciónban (Itapúa, Paraguay). 1666. október 1-jén hunyt el San Ignacio de los Itatinesben, Paraguayban, ahol rendfőnök volt, és ahol misszionáriusi munkáját 12 évig végezte. Storni, 1979. 40–41.; Storni, 1980. 230.

35 Testimonio de Don Ambrosio Taupi. Asunción, 1665. február 4. AGI ECJ 882. fol. 47.

36 Salas, 1986. 240.

ték a hegyekbe menekülő lázadókat, de a Szűzanya csodájának, illetve a lázadók csüggedésének tulajdonították, hogy azok nem arattak döntő győzelmet, és hogy végül a spanyolok győzedelmeskedtek.

A konkvizista óta bevett gyakorlat volt, hogy indián segédhaderőket alkalmaztak „a hegyekbe menekült felkelők üldözésére”. Ugy gondolták, hogy ezek a csapatok nem magában a támadásban és védekezésben, tehát a harc során működnek a leghatékonyabban, hanem utána, az ellenség üldözése során ugyanis ezek a segédhaderők addig nem látott mértékű kegyetlenséget tanúsítottak. Matienzo licenciátus például kifejtette, hogy – egy olyan országban, amely nem tűrte meg a lovakat – üldözésre szolgáló indián segédhadak nélkül háborúba menni a chiringanók ellen ugyanolyan, mint dámvad- vagy mezeinyúl-hajtóvadászatra menni kutyák nélkül.³⁷ A mi esetünkben nem mondhatjuk, hogy egyik tényező kizárta volna a másikat, de kevés kétségünk van a tekintetben, hogy a felkelők csüggedésében inkább szerepet játszott a mintegy 220 felfegyverzett indián megérkezése, mint a Szűzanya lehetséges csodája.

Egy 1735-ből, Aguilar atya tollából származó jelentés ismerteti a guaraní milíciák különböző beavatkozásait Buenos Aires és Paraguay kormányzóságaiiban. Az 1660. évi eseményekkel kapcsolatban kifejti, hogy mintegy 220 indián „gyalogolt éjt nappallá téve, megrohmozták, majd elfogták a felkelőket, és kiszabadították a kormányzót az életveszélyből”.³⁸

A paraguayi hatóságok nem ápoltak jó kapcsolatokat a Jézus Társaság tagjaival, olyannyira, hogy az ez idáig elemzett forrásanyagban még csak említés sem történik a „guaraní milíciák” elismeréséről, sem az ekkori, sem a korábbi vagy későbbi beavatkozások esetében; mindig csak olyan kifejezésekkel utalnak rájuk, mint „baráti indiánok” vagy „segéd indiánok”. Mivel a spanyol források ezzel kapcsolatban igencsak következetesek, úgy gondoljuk, hogy a legkevésbé a kormányzó, illetve a spanyolok ismerték volna el, hogy ezeknek a „fegyveres” indiánoknak a segítségével menekültek meg az életveszélyes helyzetből.³⁹

Érdekes ezek után figyelembe venni, hogyan tájékoztatta a történetekről Sarmiento de Figueroa a spanyol koronát: „Az egész falu fellázadt ellenem és az említett veszedelemben sodortak, ahogy arról Felsőgednek az 1660. december 30-án kelt levelemben beszámoltam (...) ezért a rendelkezésemre álló módon és segítséggel levertem és leigáztam ezt a népséget és halálbüntetéssel sújtottam a felkelés (ami már a harmadik volt) vezetőit, többek között a bálványimádó Rodrigót, a többieket megfosztottam honosságuktól és idehoztam a városba, ahol a mai napon szét lesznek osztva a különböző birtokosok encomiendáiba.”⁴⁰ Amennyiben a szöveggel kapcsolatban nem arra összpontosítunk, hogy miként büntette meg a felkelőket a

37 Uo.

38 Información y certificación acerca de varios puntos pertenecientes a los Indios Guaranis, mandadas hazer por el Padre Jayme de Aguilar Provincial de estas Provincias del Paraguay, Tucumán y Río de la Plata, y hechas por los PP.s mas condecorados y experimentados de estas Misiones de Paraná y Uruguay. Candelaria, 1735. december 2. AGN Colección Andrés Lamas. Legajo N° 2.609. fol. 42–42v.

39 Ezek az észrevételek eddigi forráskutatásainkon alapulnak, azonban nem vetjük el annak lehetőségét, hogy vizsgálódásunk folytatása esetleg ennek az ellenkezőjére fog vezetni. Reméljük, hogy a jövőben még konkrétabb álláspontra jutunk.

40 Carta de Alonso Sarmiento de Figueroa. Asunción, 1662. május 30. AGI Charcas, 30. fol. 2.

kormányzó, pontosan láthatjuk, hogyan feledkezik el arról, hogy kifejtse, kik mentették meg az életét, kik segítettek neki, és hogy épp ellenkezőleg, önmagát állítja be az események hőseként, aki elfogta a fellázadt bennszülötteket.

A guaraní milíciák ezekben az években teljes átalakításon mentek keresztül, ekkortájt fektették le működésük alapjait, így megtiltották nekik a tűzfegyverek használatát, legalábbis a határ menti indiánokkal szembeni támadásokkor. Mind ezen megszorítások ellenére azonban, amelyekhez a milíciáknak alkalmazkodniuk kellett, mind a jezsuiták, mind a helyi hatóságok jól jártak minden mozgósítás alkalomával. Nem zárjuk ki azt a lehetőséget sem, hogy sok esetben a haszonszerzés reményében a korona előtt titokban tartva mégis használtak tűzfegyvereket. Alonso Sarmiento de Figueroa kormányzó is ezen redukciós indiánok segítségével tört be 1661-ben és 1662-ben a guaykurúk földjére. A megtorló hadjárat során ugyanakkor területeket és indiánokat is szereztek a Paraguay folyó túlpártjáról.⁴¹

Végezetül azt kell mondanunk, hogy a guaraní milíciák az összecsapás szünete előtt vagy után – tekintetben nem egységesek a források – léptek be az arecayái konfliktusba. Annyi biztos, hogy az arecayái felkelés öt nap múlva véget ért, utána viszont indián vértől áztatott események sora vette kezdetét.

A lázadás következményei

Amint sikerült a falu békéjét helyreállítani, hozzáláttak a vezérek gyors kivégzéséhez, amit nem Arecayában, hanem az Asunción felé vezető út mentén hajtottak végre. Tobatiban négy indiánt akasztottak fel, és elrettentésül a „három karóból álló akasztófán” hagyták lógni őket, így azt a világos üzenetet közvetítették az indiánoknak, hogy minden lázadó kacikára hasonló sors vár. Abból, hogy pont ebben a faluban hajtották végre a kivégzéseket, arra is következtethetünk, hogy a spanyolok ott is tarthattak hasonló mozgolódástól, vagy esetleg azért határoztak így, mert olyan fontos, tranzitforgalmat lebonyolító településről volt szó, ahol minden Asunción felé tartó vagy onnan jövő indián áthaladt.

Az asuncióni út mentén végrehajtott kivégzések azonban más egyéb praktikus indokokkal is magyarázhatók. A választ maga Sarmiento de Figueroa kormányzó adja meg arra a kérdésre, miért nem akasztották fel a felkelőket rögtön a lázadás helyszínén: *„Azután, amikor azon voltam, hogy megbüntessem az elkövetőket, Lucas Quessa atya a Jézus Társaságból azt mondta, hogy függesszem fel a kivégzéseket, mert fennáll a veszélye annak, hogy fellázadnak az indiánok, akiket ő hozott segítségül, hallotta ugyanis beszélgetni a kapitányokat és kacikákat arról, hogy nem fognak beleegyezni abba, hogy az ő jelenlétükben felakasszanak indiánokat, akik ráadásul a szóban forgó kacikák rokonai.”*⁴²

41 Información y certificación acerca de varios puntos pertenecientes a los Indios Guaranis, mandadas hazer por el Padre Jayme de Aguilar... Candelaria, 1735. december 2. AGN Colección Andrés Lamas. Legajo N° 2.609. fol. 42v.

42 Confesión del Señor Don Alonso Sarmiento de Figueroa. Asunción, 1665. február 6., AGI ECJ 882. fol. 53.

Ez újabb bizonyíték az úgynevezett „porózus” határ sajátosságaira, ahol nem léteztek jól látható és megfogható különbségek a redukciókban élő indiánok és a felkelők között. Sőt, épp ellenkezőleg, rokonok voltak, és így fennállt annak a veszélye, hogy ha a szemük előtt végzik ki a felkelés vezetőit, akkor egy újabb lázadás tör ki a jezsuita redukciók fegyveres indiánjainak részvételével. Ezért a kormányzó elhatározta, hogy az Arecayától távoli Asunción felé vezető úton hajtatja végre a kivégzéseket: „...ezért e vallomás tevője, látván hogy kevés embere van, azok is sebesültek és harcra alkalmatlanok, hogy elkerülje a bajokat, melyeket az említett atya előadott neki, felfüggesztette a kivégzéseket, amíg meg nem szabadul azoktól a segítségére lévő indiánoktól, akik csődülettel fenyegettek. Ez Arecayától kétnapi járásra, egy Itaynak nevezett faluban volt, ahol a főbűnösök közül tízen, a lázadás fő vezetői küldettek bitófára, azzal a paranccsal, hogy a többi indián elrettentéséül helyezték őket az út mellé.”⁴³

A büntetés nemcsak a felkelés vezetőit sújtotta, a falu többi lakosát is megfosztották lakóhelyétől és Asunciónban „örökös szolgálatra” adták őket különböző birtokokra. Arecayá teljesen elnéptelenedett. A forrásanyag tanúsága szerint több mint 160 családot osztottak szét, ahogy arra már korábban utaltunk. 1662. augusztus 25-én a király elrendelte, hogy Arecayá indiánjai térjenek vissza a falujukba, de a Buenos Aires-i törvényszék 1664-ben felfüggesztette a kiváltságlevél végrehajtását addig az időpontig, míg Pedro de Rojas királyi bíró (*oidor*) meg nem érkezik Limából. A későbbiekben Diez de Andino kormányzó újra Tapua tartozékként kezelte a falut, mindaddig, míg egy 1675. októberi királyi kiváltságlevél elrendelte, hogy San Lorenzo al de Altoshoz csatolják.

Többször említettük már, hogy a korszak forrásai nem adnak pontosabb képet az Arecayában élők számának tekintetében. Az egyetlen, amit az 1665. évi események néhány szemtanújától megtudhatunk, az a faluban birtokokkal rendelkező encomenderók nevei. Cristóbal Hernández, Arecayá egyik szomszédos birtokosa felsorolta az encomenderók nevét: „Luis de Molina törzsszermester, elhunyt; Anton Rodríguez, Francisco de Vega, elhunyt; Francisco Palacios; Antonio Gonzáles; Juan de Roa, elhunyt; Francisco de Espínola Santa Cruz, elhunyt; Rodrigo de Aranda királyi zászlós”.⁴⁴ Az asuncióni birtokos, Melchor Alfonso kapitány a földbirtokosok névsorára így emlékezik: „Az említett Arecayá falu encomenderói, ha emlékezetem nem csal, a következők voltak: Palacios kapitány; Rodrigo de Aranda gazdatiszt; Juan de Roa zászlós, elhunyt; Bernardino de Abanasio (sic!) de Sosa zászlós; elhunyt Anton Rodríguez özvegye; El Luis de Molina zászlós, elhunyt; Antonio Gonzalez, a cabil-do képviselője; Francisco de Espínola Santa Cruz kapitány; don Esteban de Figueroa, és másokra nem emlékszem az említett kormányzó látogatásával kapcsolatban.”⁴⁵

Bár a két lista nem teljesen egyezik, mégis lehetővé tesz számunkra, hogy megismerjük azoknak a nevét, akiknek encomiendájuk volt ebben a faluban. Egy 1674-ből származó levél, amit Felipe Rexe Corvalán, Paraguay kormányzója írt a

43 Confesión del Señor Don Alonso Sarmiento de Figueroa. Asunción, 1665. február 6. AGI ECJ 882. fol. 53.

44 Testimonio del ayudante Cristóbal Hernández. Asunción, 1665. január 26. AGI ECJ 882. fol. 28–28v.

45 Testimonio del capitán Melchor Alfonso. Asunción, 1665. január 27. AGI ECJ 882. fol. 30v.

spanyol koronának, elmeséli, hogy milyen problémákkal küzdöttek Arecayá újbóli betelepítése kapcsán: a település „Juan Diez de Andino kormányzó idejétől fogva két mérföldnyire fekszik a várostól (Asunción), és az a kérésük, hogy a területet sújtó folyamatos hanyatlás, illetve a különböző (...) nehézségeik miatt, a folyóhoz közeli ellenség fenyegetése miatt az odarendelt 12 katonával együtt elköltözhessenek arról a helyről.”⁴⁶ Majd miután ismertet pár adatot az akkori lakosok számát illetően, legmegfelelőbb megoldásként a következőt javasolja: „Nagy megkönnyebbülésére és hasznára válna mindannyiuknak, és a spanyoloknak is, ha San Lorenzo de los Altos faluhoz csatolnák őket, hiszen jelenleg már csak 90 család maradt abból a közel háromezrészéből, amelyet Arecayá falu területén telepítettek le, és így ők együtt az altosiakkal, akik még egyszer annyian vannak, egy megfelelőbb falut alkothatnának.”⁴⁷

Ugyanebből az évből, 1674-ből fennmaradt a paraguayi encomenderók összeírása is, így rendelkezésünkre áll azon személyek neve, akiknek azokban az években encomiendájuk volt, illetve a falvanként általuk birtokolt bennszülöttek száma is ismert.⁴⁸ Vagyis arra nincs lehetőségünk, hogy mélységeiben ismerjük meg Arecayá társadalmi struktúráját, de arra módunk nyílik, hogy egyéb érdekes észrevételeket tegyünk a szóban forgó falu utolsó esztendeivel kapcsolatban. Ebben az évben még tíz encomienda állt fenn, ezekből hétben töltötték be az encomenderói tisztséget, míg a többi üresen maradt. Az elsők között találjuk doña María Gregoria de San Miguel, Cristóbal Hernández, doña Ana Puchetát, Bernardino de Sosát, Antonio González Freirét, doña Beatriz de León y Peralta és Roque de San Miguel.

Szembetűnő a női encomenderók jelenléte. Az első Luis de Molina törzserőrmester özvegye, doña María Gregoria de San Miguel volt, aki négy indiánt örökölt Asunciónból, valamint nyolc tributariót és egy távol lévő Arecayából.⁴⁹ A hajadon doña Ana Pucheta Baltasar de Pucheta tábornester egyetlen lánya volt, aki „második generációs”⁵⁰ encomenderóként Asunciónból hat originariót és egy távol lévő Itában öt tributariót, valamint két arecayái tributariót és egy távol lévő birtokolt.⁵¹ A harmadik, doña Beatriz de León y Peralta „a városból (Asunción) származott, és a város konkvisztádorainak és telepeseinek leszármazottja”, valamint Rodrigo de Rojas Aranda, a tábornester hites felesége volt, és szintén „második generációs” encomenderóként különböző falvakból áthelyezett indiánokból álló

46 Felipe Rexe Corvalán levele. Asunción, 1674. július 20. AGI Charcas, 30. fol. 3v.

47 Felipe Rexe Corvalán levele. Asunción, 1674. július 20. AGI Charcas, 30. fol. 3v–4. Azt is észrevette, hogy mindkét falunak van saját papja, Los Altosnak Joseph Bernardino Servin és Arecayának a licenciátus Juan Cavallero de Irrazaval.

48 Ez az összeírás Corvalán kapitány levelében található meg: Carta de Felipe Rexe Corvalán, gobernador del Paraguay. Asunción, 1675. március 28. AGI Charcas, 30.

49 Carta de Felipe Rexe Corvalán, gobernador del Paraguay. Asunción, 1675. március 28. AGI Charcas, 30. fol. 7.

50 A kinevezés az encomiendák élére csak az adományozott saját életének hosszáig szól, legfeljebb a közvetlen örökös élethosszáig. Ennek értelmében beszélhetünk „egy életre”, illetve „két életre” szóló encomenderói kinevezésekről.

51 Carta de Felipe Rexe Corvalán, gobernador del Paraguay. Asunción, 1675. március 28. AGI Charcas, 30. fol. 25.

encomiendát birtokolt, „amiből úgy tűnik, kegyet gyakorolt két életre [két generációra szólóan – a szerk.] Pablo Gómeznek, és apjának, Sebastián de León y Záraténak 1650 szeptemberében”.⁵² Encomiendáján nagyobb számú, különböző falvakból származó indiánt mondhatott magáénak: 15 tributariót Tobatíban, négyet Yaguarónban, 27 tributariót és két távol lévő Yutyban, kilenc tributariót Arecayában, három tributariót és egy távollévő Caazapában. Az Arecayában található hét encomienda indiánjainak (69 tributarió és hét távol lévő) több mint 27,5%-a encomenderák, vagyis női encomenderók kezén volt (19 tributario és két távol lévő).

A másik, megítélésünk szerint hangsúlyozásra méltó jelenség, hogy ezeknek az encomenderóknak a többsége olyan encomiendákat birtokolt, amelyek különböző indián falvakból álltak. Közülük doña Beatriz de León y Peralta volt az, aki a legtöbb faluból (öt) bírt indiánokat. A szokatlan azonban mégis az, hogy a többi encomenderónak olyan vegyes encomiendák jutottak, amelyekben megtalálhatók az asuncióni originario indiánok és arecayái tributariók, illetve az utóbbiakat egyéb más falvakba is szétosztották. Ez azt jelenti, hogy az encomenderók többségének ezekben az években voltak olyan indiánjai, akik az ő birtokukon vagy gazdaságukban éltek és dolgoztak, s akiket „originario”-knak neveztek; miközben a tributariók a falvakban és a redukciókban éltek és dolgoztak. A másik fontos és alapvető különbség az egyik, illetve a másik kategóriába tartozó indiánok munkaideje. Míg az utóbbiak csak a mitával (évi hatvan nap) tartoztak encomenderójuknak, az originariók munkaideje határozatlan volt, hiszen gyakorlatilag állandó szolgálatra kötelezték őket.⁵³ A két típusú encomienda egy időben történő birtokolásával lehetővé vált az indián munkaerő állandó kihasználása.

Harmadik sajátosságként utalnunk kell az üresen álló encomiendákra. Közülük három az encomendero halála miatt maradt birtokos nélkül: Eusebio de Vega, Juan García de Roa és Antonio González elhunytak. A két utóbbinak csak Arecayában voltak indiánjai, García de Roának 12 tributariója és négy távol lévője, Antonio Rodrígueznek 15 tributariója és öt távol lévője. Figyelemre méltó, hogy Eusebio de Vega encomiendája hat falura aprózódott fel: Itá (8 tributario és egy távol lévő), Yuty (12 tributario és egy távol lévő), Arecayá (13 tributario és három távol lévő), Caazapá (14 tributario és két távol lévő), Guarambaré (5 tributario) és Tobatí (2 tributario). Összesítve 54 tributario és hét távol lévő, ami azt mutatja, hogy mind mennyiségileg, mind minőségileg egy jelentős encomiendával számolhatunk.

Fontos megemlítenünk még Roque de San Miguel esetét, akire a „vizitáció” úgy utalt, hogy nyolc éve Villa Ricában élt, és egy originario indiánt birtokolt Asuncióban, valamint különböző áthelyezett bennszülötteket több faluban: Tobatíban (egy tribuatrio), Atyrában (öt tributario) és Arecayában (kilenc tributario).⁵⁴ Ez alapján megfigyelhetjük, mekkora hatalommal bírtak ezek az encomenderók, és hogy ezek a kis encomiendák mennyire elkülönültek és széttagolódtak különböző falvakban.

52 Carta de Felipe Rexe Corvalán, gobernador del Paraguay. Asunción, 1675. március 28. AGI Charcas, 30. fol. 34.

53 Garavaglia, 1983. 272–273.

54 Carta de Felipe Rexe Corvalán, gobernador del Paraguay. Asunción, 1675. március 28. AGI Charcas, 30. fol. 7.

Negyedik pontként érdekesnek találjuk az 1660. évi felkelésnek a paraguayi encomenderók értekezéseiben tetten érhető emlékezetét. Ebből kiderül, hogy néhányan közülük mentegetőzésképpen megjegyzik, hogy a kérdéses látogatás alkalmával nem tartoztak még az encomiendabirtokosok közé, esetleg hogy a szóban forgó lázadás során eltérítették őket, illetve hogy elsodródtak az események által kialakult tűzvészben. A következő személyekről van szó: Diego de Yegros kapitány,⁵⁵ Juan de Encinas kapitány és Martín de Orue de Zárate kapitány. Mindhárman egy-két generációra szólóan kaptak encomienda jogcímet, a lázadást elsődleges eszközként használták fel ahhoz, hogy újabb előjogokat szerezzenek a monarchiától. Érdekes, hogy egyikőjük sem birtokolt encomiendákat Arecayában, mégis érvként hivatkoznak az ott keletkezett tűzvészre.

Végül 1677-ben valóra vált Rexe Corvalán kormányzó javaslata, és San Lorenzo de Altoshoz csatolták a megmaradt 90 arecayái családot, így ez az indián csoport megszűnt tovább létezni, s La Cordillera falvainak együttesébe olvadt bele. Gutiérrez szavaival élve ebben az időszakban „megfigyelhető, hogy az originario indiánok lakóhely-változtatása és új falvaiknak megszilárdulása egybeesik, ebből a szempontból kulcsfontosságú tehát az 1670–1680 közötti évtized, mert a végleges település felé történő elvándorlások ezen időszakban mentek végbe”.⁵⁶ Így Arecayá rövid, de intenzív, indián felkelésekben gazdag, lakóinak életét sok tekintetben megnehezítő fennállása után megszűnt létezni.

Végső megállapítások

Az eddigi elemzések alapján úgy véljük, abban, hogy ez a sokrétű indián lázadás kirobbanhatott, ráadásul éppen 1660 októberében, különböző tényezők játszottak szerepet. Ezek közé sorolható Alonso Sarmiento de Figueroa kormányzó 1659 végén kiadott utasítása, miszerint a bennszülött lakosság egy részét mozgósították annak érdekében, hogy részt vegyenek a tapuai San Ildefonso vár építésében. Hozzájárultak továbbá olyan korábbi, általánossá vált jelenségek, mint – ahogy azt az 1651. évi vizitáció kapcsán is láttuk – az indiánok szünet nélküli elhurcolása a falvakból, a matéültetvényeken történő kizsákmányolásuk, valamint szökésük a hegyekbe, hogy ott „bálványimádó szokásoknak” hódoljanak, ahogy az a jogi eljárás-

55 Az ő encomiendájával kapcsolatban a következőkről tájékoztat: „Második generációs encomenderóként különböző indián encomiendákat birtokolt, és mind ebből a városból való originariókat, mind redukción indiánokat más falvakból, például San Francisco de Atyrából és San Pedro de Ypanéból és Todos Santos de Guarambaréból és San Lorenzo de los Altosból és San Blas de Itából, ahol Diego de Yegros kapitányt az apja követte.” És még hozzáteszi: „A közbeeső időben, hogy eredményes legyen, a szóban forgó Diego de Yegros kapitány használja második generációs encomenderóként az említett encomiendákat, és amikor odalátogatott, ott talált 12 jelen lévő tributario indiánt a városból és két távol lévő a provinciából és redukción indiánokat (...) és Atyrá faluból egy tributariót és Ypanéból négy tributariót és Guarambaréból három tributariót és Altosból 10 jelen lévő tributariót és egy távol lévő, és Itában egy jelen lévő és két távol lévő a provinciából.” Carta de Felipe Rexe Corvalán, gobernador del Paraguay. Asunción, 1675. március 28. AGI Charcas, 30. fól. 6–6v.

56 Gutiérrez, 1978. 292.

sok során felmerült, hiszen sok kacikát éppen ezen vád alapján akasztottak fel. Alapvetően a Garabito de León időszakához köthető látogatás mutatott rá arra, hogy az arecayáiak milyen hatalmas mértékben szenvedtek az encomenderók általi elhurcoltatásoktól, akik örökös szolgálatra kötelezték a falu lakóit. Ez sokkal nagyobb súllyal esett a latba, mint a történeti művekben általában kifejtett egyéb okok (a matéültetvényen való munka vagy a hegyekbe menekülés).

Nem szabad elfeledkeznünk továbbá arról sem, hogy a korábbi felkelések keménykezű megtorlása – történjék akár a faluban, akár más közeli településen – kétségtelenül hozzájárult egy újabb lázadás kirobbanásához. Az eseményben részt vevő bennszülöttek pontos számát nem ismerjük, de azt tudjuk, hogy mind a „redukciós” indiánok, mind a „hitetlenek” (payaguák és guaykurúk) részt vettek benne, sőt köztük olyan személyek is, akik a spanyolok körében nevelkedtek, de jelen voltak a mitariók is, akik a kormányzó kíséretében érkeztek azért, hogy az asuncióni földeken dolgozzanak.

Nem elhanyagolható tényező az események alakulásában a kormányzó azon döntése, hogy elmozdította tisztségéből a falu corregidorját úgy, hogy a szemtanúk beszámolóit szerint nyilvánosan megalázta Rodrigo kacikát, ami természetesen növelte a bennszülöttek és Rodrigo – akinek minden bizonnyal nagy szerepe volt a felkelés irányításában – bizalmatlanságát.

A felkelés és annak következményei kapcsán mindenképpen kiemelendő, hogy az összecsapás során különös szerepet játszottak a guaraní milíciák. A spanyolok parancsait teljesítő katonai egységektől eltérően ezeknek a teljes átalakulási fázisban lévő fegyveres testületeknek ugyan a korona megtiltotta a tűzfegyverek használatát, arra azonban kötelezte őket, hogy „védjék meg” a kormányzót. Lehetséges az is, hogy mindez éppen ellenkezőleg történt, és azért mentek oda, hogy arecayái bennszülött rokonaikat „védjék meg” a felkelés lehetséges megtorlásaival szemben. Bármilyen is volt az indítékuk, a fegyveres indiánok felkerekedtek és végül véget vetettek a felkelésnek, üldözőbe vették, elfogták és lehozták a felkelőket a hegyekről.

A felkelés leverése után Sarmiento de Figueroa kormányzó önkényesen döntött a lázadás megtorlásáról. A vezetőket az Asunciónba vezető út mellett felakasztatta, miközben a családokat megfosztotta lakhelyüktől, kitelepítette és szétosztotta őket az encomenderók között. Később utódai különböző intézkedéseket hoztak az indiánokkal kapcsolatban (sőt megpróbálták a falut az eredeti helyén újraépíteni), míg végül Felipe Rexe Corvalán kormányzó az 1675. október 23-i királyi kiváltságlevél előírása szerint egyesítette az Arecayából megmaradt települést San Lorenzo de los Altossal.⁵⁷ A döntést 1677. november 7-én hajtották végre, és így Arecayá végleg megszűnt létezni, miközben Altos település népessége egyre nőtt, és 1682-ben már 874 lelket számlált.

A falu megszűnésén túl azonban a tárgyalt felkelésnek egyéb kézzelfogható következményei is lettek. A legfontosabb ezek közül, hogy a hatóságoknak attól

57 Az Asuncióntól északra fekvő másik három indián településnek sem volt nagyobb szerencséje, lakóiknak a guaykurúk és a payaguák fenyegetése miatt máshová kellett települniük, és mindezek a területek elvesztek és a „barbárok kezére” kerültek. Kleinpenning, 2003. vol. 1. 292.

kezdvé sokkal nagyobb körültekintéssel kellett kezelniük az ehhez hasonló lázadások megtorlását. Alonso Sarmiento de Figueroa példája világosan megmutatta, hogy milyen következménnyel járhat, ha túl keményen büntetik a felkelés résztvevőit: a kormányzóra egyébként hosszan elhúzódó jogi eljárás várt annak anyagi vonzataival együtt, és négy évre minden tisztség viselésétől eltiltották.

Arecajá bennszülött lakói azonban soha többé nem élhettek úgy, mint azelőtt. Attól fogva, hogy a településen helyreállt a rend, gyakorlatilag hitetlen területnek számított, és nagyon rövid ideig maradt csak fenn. Idővel az indián falvakat áttelepítették máshová, az Asuncióntól északra fekvő területek pedig elvesztek a spanyolok számára, és a 18. századig nem is kerültek vissza a kezükre.

Fordította: Valter Linda

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadatlan források

ABNB

Archivo y Biblioteca Nacionales de Bolivia (Sucre)

AGI

Archivo General de Indias (Sevilla)

AGN

Archivo General de la Nación (Montevideo)

2. Szakirodalom

Aguirre

2003 Aguirre, Juan Francisco de: *Discurso histórico sobre el Paraguay*. Buenos Aires, 2003.

Bertrand

2006 Bertrand, Romain: Les orientalistes, conseillers du prince colonial? Expertise savante et „politique musulmane” aux Indes Néerlandaises (c. 1880–1920). In: *Raisons politiques*, 22. (2006) 2. sz. 95–117.

Garavaglia

1983 Garavaglia, Juan Carlos: *Mercado interno y economía colonial*. México, 1983.

Gutiérrez,

1978 Gutiérrez, Ramón: *Evolución urbanística y arquitectónica del Paraguay, 1537–1911*. Resistencia, 1978.

Kleinpenning

2003 Kleinpenning, Jan M. G.: *Paraguay 1515–1870. A Thematic Geography of its Development*. Vol. 1–2. Madrid, 2003.

Salas

1986 Salas, Alberto M.: *Las armas de la conquista de América*. Buenos Aires, 1986.

Salinas

2008 Salinas, María Laura: *Tesis de Maestría: Encomienda, trabajo y servidumbre indígena en Corrientes. Siglos XVI–XVIII*. Sevilla, 2008. http://dspace.unia.es/bitstream/10334/37/1/0012_Salinas.pdf.

2010a Salinas, María Laura: *Dominación colonial y trabajo indígena. Un estudio de la encomienda en Corrientes colonial*. Asunción, 2010.

2010b Salinas, María Laura: Pueblos de indios del Paraguay a mediados del siglo XVII: trabajo, tributo y servicio personal. In: *III Taller: Paraguay como objeto de estudio de las ciencias sociales*. Resistencia, 2010. http://paraguay.sociales.uba.ar/files/2011/07/P_Salinas_2010.pdf.

Storni

1979 Storni, Hugo: Jesuitas italianos en el Río de la Plata (antigua Provincia del Paraguay 1585–1768). In: *Archivum Historicum Societatis Iesu*, 48. (1979) 3–64.

1980 Storni, Hugo: *Catálogo de los jesuitas de la provincia del Paraguay (Cuenca del Plata) 1585–1768*. Roma, 1980.

Susnik

1979–1980 Susnik, Branislava: *Los aborígenes del Paraguay*. Vol. 2. *Etnohistoria de los guaraníes. Época colonial*. Asunción, 1979–1980.

1992 Susnik, Branislava: *Los indios del Paraguay*. Madrid, 1992.

Velázquez

1965 Velázquez, Rafael Eladio: *La rebelión de los indios de Arecaýá en 1660. Reacción indígena contra los excesos de la encomienda en el Paraguay*. Asunción, 1965.

1977 Velázquez, Rafael Eladio: Organización militar de la Gobernación y Capitanía General del Paraguay. In: *Estudios Paraguayos*, 5. (1977) 1. sz. 25–69.

PEDRO MIGUEL OMAR SVRIZ WUCHERER

THE REBELLION OF ARECAYA

ARMED GUARANÍ AT THE FRONTIER

This article focuses on an indigenous rebellion in Paraguay in the 17th century, providing a wider perspective as well as a new aspect of the rebellion. More specifically, the article examines the role of Guaraní militias from the Jesuit reductions, which participated actively in the events by defending cities (Asunción, Villarrica and Corrientes) from native tribal attacks, building forts, performing “entradas” to the “unfaithful” territory and other actions.

The paper also discusses the history and the difficulties of the village of Arecaýá over the years preceding the 1660 rebellion. Various factors involved in the rebellion have been brought into focus, for instance, the role of the Governor, the Jesuits, Guaraní chieftains, “reduced Indians” and “Indian enemies”. The primary aim of the research presented herein was to explore the consequences of this indigenous rebellion.

It is also necessary to consider a comprehensive analysis of the primary sources on the Guaraní resistance, which can essentially be found in the Archivo General de Indias (Seville, Spain) and can largely contribute to a better understanding of the particularities of the border region affected by the war as well as the role of Guaraní militias participating in the events.